

Tweede Kamer

DER STATEN-GENERAAL

Presidiumstukken 1/7/15

aan het Presidium

Postbus 20018
2500 EA Den Haag

**Directie Bedrijfsvoering, Financiën en
Personeel&Organisatie**

H. W. Bakker

T 070 318 2081

M 06-81714114

E h.bakker@tweedekamer.nl

datum 25 juni 2015
betreft Renovatie van het Binnenhof
pagina 1/2
bijlage

Geachte dames en heren,

Dinsdag stuurde ik u een brief met bijlages over de renovatie van het Binnenhof. In die brief stelde ik voor in te stemmen met de basisvariant voor het uitvoeren van de renovatie. Deze variant is door het Rijksvastgoedbedrijf (RVB) gedestilleerd uit het zogenoemde ambitiedocument dat u eerder ontving ter voorbereiding van de Presidiumspecial over de renovatie van 3 februari jl. In bijlage 1 treft u deze basisvariant aan. Ik verzoek u daarover een beslissing te nemen en stel u voor deze vast te stellen **(beslispunt 1)**.

In bijlage 2 treft u een overzicht aan van alle andere opties voor de renovatie, zoals die in het ambitiedocument zijn opgenomen. Ik stel u voor deze in dit stadium voor kennisgeving aan te nemen. Zoals in mijn vorige brief is gesteld, wordt de renovatie zodanig uitgevoerd dat aanvullende wensen ook in de toekomst nog in behandeling kunnen worden genomen **(beslispunt 2)**.

Voorts heb ik in de brief de suggestie van de Bouwbegeleidingscommissie genoemd om een debat ten principale in de Kamer te voeren over het voornemen tot renovatie met de minister voor de Rijkshuisvesting **(beslispunt 3)**.

Ik heb het RVB gevraagd nog eens de achtergrond van de Renovatieplannen te schetsen. Dit document treft u hierbij als bijlage 3 aan.

datum 25 juni 2015
betreft Renovatie van het Binnenhof
pagina 2/2

Voor de goede orde ontvangt u hierbij ook nog een keer mijn brief aan de BBC naar aanleiding van de Presidiumvergadering van 11 juni jl. (bijlage 4) en de reactie van de BBC (bijlage 5).

Met vriendelijke groet,

De directeur Bedrijfsvoering, Financiën
en Personeel&Organisatie
H.W. Bakker

Basisvariant voor de uitvoering van de renovatie van de Tweede Kamer

INSTALLATIETECHNISCH

- Binnenriolering vervangen
- Warm/koudwater leidingnet vervangen
- Hemelwaterafvoeren vervangen
- Klimaatinstallatie vervangen, moderniseren
- Elektrotechnische-installatie vervangen
- Data-/telefooninstallatie vervangen
- Brandmeld-ontruiminginstallaties vervangen
- Sprinklerinstallatie aanbrengen waar nodig
- Inbraak en toegangsinstallaties vervangen
- Liften vervangen, ook capaciteitsuitbreiding, cf voorschriften vervangen, reviseren
- Gevelonderhoudinstallaties toevoegen
- Rookgasafvoer keukens, conform voorschriften
- Roltrappen renoveren/vervangen

BOUWKUNDIG

- Tijdelijke voorzieningen bouwkundig en techniek
- Herstelreparaties van monumentale ruimten
- Asbestsanering
- Daken binnenzijde isoleren
- Daken beschadigde leien vervangen
- Daken dakhaken vervangen
- Gevels reparaties aan voegwerk,
scheuren, schoonmaken

- Binnenwanden, -puien, -deuren
t.b.v. brandveiligheid
  - Binnen: plafond, wanden, vloeren
t.g.v. installatieaanpassingen
  - Voorzieningen t.b.v. installaties doorvoeren, sparingen,
brandwerende voorzieningen, hulpconstructies
  - Daken
constructieve aanpassingen,
  - Gevel entrees aanpassen/ beveiligen, veiligheidsglas
  - Kozijnen
  - Opschonen kelders, lekkages verhelpen
  - Compartimentering beveiliging
  - Voldoende sanitaire ruimtes in nabijheid vergaderzalen,
conform Bouwbesluit
- vervangen/aanpassen
 aanhelen en afwerken
 deels basisniveau, deels
 hoog niveau
 Dakbeschot deels,
 goten, dakkappen
 aanbrenge/vervangen
 schilderwerk

DIVERSEN

- Stop- en parkeerplaatsen (dienst)auto's conform huidige situatie
- Meubilair plenaire zaal arboconform maken
- Werkplekken en hun omgeving doelmatig inrichten, arboconform
- Flexibele indeling kantoren (in samenhang met integraal beveiligingsconcept)
- Goede ICT-dekking in werkgebieden
- Realiseren rust- en kolfruinste
- Archieven inrichten volgens wet- en regelgeving
- Rekencentra verbeteren, zonodig uitplaatsen

Overige opties (nice to do)

1. Functionele verbeteringen en flexibiliteit

- *Plenaire zaal*
  - herinrichten en Arbo conform maken
- *Zolderverdiepingen*
  - basisvoorzieningen voor latere uitbreiding kantoorruimte; ruimtereserveringen en capaciteit voor installaties, daglicht, doortrekken liftschacht
- *Centrale ingang*
  - vernieuwen en een open en gastvrije entree en ontvangstruimte realiseren
- *Bedrijfsrestaurant*
  - centraliseren keuken en restaurant
  - diverse uitgiftekeukens realiseren
  - afruimbalies verwijderen
  - een gescheiden route voor catering en bewoners maken
- *Oude Zaal*
  - in Oude Zaal standaard flexibele voorzieningen maken
- *Kortenhorstvleugel (Hofweg)*
  - ontsluitingsstructuur verbeteren
- *Comptoir-Generaal (Binnenhof 4):*
  - lichtinbreng middengang en doortrekken route over poort
- *Landsdrukkerij: (Binnenhof 6)*
  - indeling herstructureren (plaats, kwaliteit)
- *Koloniën*
  - indeling herstructureren (plaats, kwaliteit)
  - aansluiting op nieuwbouw TK verbeteren
  - route vanaf hoofdentree verbeteren
  - plaats lift heroverwegen
  - volgorde van ruimten flexibiliseren
- *Entree, ontvangst en ontmoeting*
  - creëren van een diversiteit aan multifunctionele ontmoetingsplekken
  - representatieve ontvangstruimtes realiseren
  - bewegwijzering verbeteren
  - bezoekersstromen analyseren en optimaliseren van logistiek en ruimtelijke kwaliteit
  - een open en gastvrije entree en ontvangstruimte
  - bezoekers- en informatiebalie samenvoegen en gastvrijer maken
- *Pers en media*
  - eigen persruimte en studio's voor de Tweede Kamer
  - multifunctionele persconferentie- en presentatieruimte
- *Vergadervoorzieningen*
  - extra vergaderruimten (m.n. commissievergaderingen)
  - flexibiliteit t.a.v. aantal en afmetingen van fractieruimtes
- *Werkplekken en gemeenschappelijke ruimtes*
  - werkplekken en hun omgeving: flexibel, duurzaam, gelijkwaardig, gezondheidsbevorderend
  - realiseren rookruimtes
  - realiseren stilte-, ontspanning- en fitnessruimtes
  - fietsenstalling uitbreiden

- douche- en kleedruimten in fietsenstalling
- individuele regeling van licht, warmte en lucht
- waar mogelijk te openen ramen realiseren
- alle buitenhoven en tuinen toegankelijk maken voor bewoners
- infrastructuur voor automatisering volgens laatste stand der techniek
- Diversen
  - beeld en geluid EK en TK uitvoeren volgens laatste stand der techniek
  - onderzoek doen naar centraliseren huisvesting (businesscase)
  - totale herinrichting integraal beveiligingssysteem
  - permanent geschikt maken Grafelijke Zalen voor mensen met en beperking
  - serverruimte extern realiseren
  - daken meeuwenvrij

2. Architectonische verbeteringen

- *Route van Binnenhof 1A naar Oude Zaal*
  - representativiteit verbeteren
  - plaats lift heroverwegen
- *Hotel Central*
  - gevel Lange Poten architectonisch herzien
  - verbeteren inrichting lichtinbreng (lichthoven)

3. Duurzaamheid/innovatie

- Verder onderzoek naar de haalbaarheid van alternatieve energiebronnen
- Duurzame verlichting
- Klimaatneutrale gebouwen
- Meer zonnepanelen
- Zeventiende-eeuwse plafonddelen herbestemmen

4. Historische, symbolische en monumentale waarde

- *Stadhoudelijk kwartier*
  - onderzoek naar eventueel herstel oorspronkelijke Schepelhuis: verbinding tussen commissiekamers en grote zalen
- *Justitie*
  - herstel oorspronkelijke beschilderingen van wanden en plafonds
- *Hofgracht*
  - Verwijzing naar oude Hofgracht herstellen
- *Handelingenkamer*
  - renovatie

> Retouradres Postbus 16700, 2500 BS Den Haag

Departementaal Vertrouwelijk

Presidium van de Tweede Kamer
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Rijksvastgoedbedrijf

Directie Transacties &
Ontwikkeling
Afdeling Ontwikkeling

Korte Voorhout 7
2511 CW Den Haag
Postbus 16700
2500 BS Den Haag
Nederland
www.rijksvastgoedbedrijf.nl

BTW nummer

Kvk nummer

Iban nummer

Datum 24 juni 2015
Betreft Renovatie Binnenhof

Inlichtingen

Pieter Dijkmeester
T +3170 424 61 01
M +316 52 648 589
pieter.dijkmeester@rijksoverheid.nl

Ons Kenmerk

Ons Zaaknummer

Uw brief (kenmerk)

Geachte dames en heren,

Hierbij zend ik u hierbij een notitie waarin wordt ingegaan op de urgentie van renovatie van het Binnenhof, en de werkwijze die is gevolgd om tot renovatievarianten te komen.

Een afschrift zend ik aan de leden van de bestuurlijke stuurgroep Binnenhof.

Met vriendelijke groet,

Pieter Dijkmeester
Projectdirecteur Binnenhof

Bijlagen

1

Het Rijksvastgoedbedrijf is een uitvoeringsdienst van het Rijk die op 1 juli 2014 is ontstaan uit een fusie van vier vastgoeddiensten: de Dienst Vastgoed Defensie, de Rijksgebouwendienst, het Rijksvastgoed- en ontwikkelingsbedrijf en de directie Rijksvastgoed

Renovatie Binnenhof

Aanleiding, noodzaak en mogelijkheden aanpak

Inleiding

In het Presidium van de Tweede Kamer en in de Bouwbegeleidingscommissie (BBC) is meermalen gesproken over de noodzaak van de renovatie van het Binnenhof. Kern is dat het merendeel van de installaties aan het einde van zijn levensduur is waardoor de kans op uitval en daarmee verstoring van het bedrijfsproces steeds groter wordt. Naast verstoring van het bedrijfsproces speelt brandveiligheid een belangrijke rol. In deze notitie wordt de aanleiding en noodzaak van de renovatie toegelicht, alsmede de rol van de bestuurlijke stuurgroep die op verzoek van de directeur-generaal van het Rijksvastgoedbedrijf is ingericht.

Brandveiligheid

De brandveiligheidsinstallaties zijn aan het einde van hun levensduur. Regelmatige controles en testen borgen dat bij brand de mensen veilig kunnen vluchten. Als gevolg van het ontbreken van compartimenteringen zal een brand zich echter snel kunnen ontwikkelen. De brandbestrijding wordt daardoor fors belemmerd. In het geval van brand zal (een deel van) het complex verloren zijn.

In samenwerking met de brandweer worden in het voorjaar en de zomer van 2015 testen uitgevoerd om inzichtelijk te krijgen of - en zo ja welke - tijdelijke voorzieningen getroffen kunnen worden, vooruitlopend op een definitieve geheel veilige situatie na renovatie. De brandweer ziet bij voldoende voortgang in dit proces geen aanleiding om tot acute handhaving over te gaan. De commandant van de brandweer heeft aangegeven dat wel gehandhaafd zal worden als de brandweer het beeld krijgt dat er niet op korte termijn gestart wordt met de renovatie of als de tijdelijke voorzieningen, als overbrugging, niet getroffen worden. Voor de goede orde: handhaven kan betekenen dat het Binnenhofcomplex (ook nieuwbouw Tweede Kamer) per direct gesloten wordt en pas vrijgegeven wordt als alle noodzakelijke definitieve brandveiligheidsmaatregelen getroffen zijn. De commandant is bereid dit desgewenst in het Presidium toe te lichten.

Intentieovereenkomst

Dat het Binnenhofcomplex toe is aan groot onderhoud en renovatie blijkt uit een veelheid aan studies, inspecties en inventarisaties die zijn uitgevoerd door het Rijksvastgoedbedrijf en externe partijen.

Sinds de ingebruikname van de nieuwbouw van de Tweede Kamer in 1992, bij de voorgestelde start van de renovatie alweer ruim 25 jaar geleden, is vrijwel uitsluitend klein onderhoud uitgevoerd aan gebouwen en installaties op het Binnenhof. Grotere ingrepen hebben alleen op enkele bijzondere plaatsen plaatsgevonden, zoals de plenaire zaal van de Eerste Kamer. Onderhoudswerkzaamheden kunnen alleen in recessen plaatsvinden waardoor het niet altijd mogelijk is om alle onderhoudswerkzaamheden in te plannen. Daarnaast zijn de afgelopen jaren vrijwel alle recessen onderbroken voor spoeddebatten.

De noodzaak van groot onderhoud is reeds eerder onderkend en door de toenmalige Rijksgebouwendienst met de bewoners van het Binnenhof besproken. Dit heeft geresulteerd in een door alle partijen eind 2010/begin 2011 ondertekende

**oude installaties en
overvolle kabelgoten
Tweede Kamer**

Intentieovereenkomst. Hierin is vastgelegd dat partijen de onderhoudsnoodzaak onderkennen en gezamenlijk willen onderzoeken hoe de renovatie het beste vorm kan worden gegeven, onder de voorwaarde van beschikbaarheid van voldoende financiële middelen.

Noodzakelijk onderhoud

De inventarisatie van noodzakelijk onderhoud laat zien dat in alle gebouwen groot onderhoud moet worden uitgevoerd om ongestoord gebruik van het Binnenhof te continueren en de monumentale status van het complex te beschermen. Installaties zijn overal, ook in de nieuwbouw van de Tweede Kamer, aan het einde van hun technische levensduur¹. Dat betekent dat ze 'op' zijn, met lapmiddelen in bedrijf worden gehouden, en dat de kans op uitval groot is. Dit geldt onder meer voor vrijwel alle liften en roltrappen, de klimaatbeheersing, elektrische systemen en brandmeld- en ontruimingsinstallaties. Over het algemeen kennen deze installaties, met uitzondering van noodstroomvoorzieningen, geen terugvalopties. Het belang van een ongestoorde bedrijfsvoering en de (brand)veiligheid is hier dan ook

direct in het geding. Op het Binnenhof zijn nu regelmatig technische storingen die, soms ternauwernood, verholpen worden, en de kans op grootschalige uitval neemt steeds verder toe. Regulier onderhoud kan dit niet meer structureel en langdurig ondervangen, zo blijkt uit alle technische rapportages. Bovendien duren reparaties gemiddeld langer bij oude installaties, omdat reserveonderdelen moeilijker beschikbaar zijn en relevante kennis over de installaties nog maar bij een beperkte groep technici beschikbaar is.

---

¹ Technische installaties hebben een levensduur van ca. 20 jaar. Met zorgvuldig en intensief onderhoud kan deze termijn opgerekt worden tot ca. 25 jaar. Ook de technische installaties van de nieuwbouw Tweede Kamer zijn op dit moment aan het einde van hun levensduur. Het toenemen van de storingen en de inzet om deze te verhelpen nemen al jaren toe, en deze tendens zal zich steeds heftiger manifesteren.

vocht in kelder Schepelhal Tweede Kamer

geen val-en klimbeveiliging

betonrot gevel Hotel Tweede Kamer

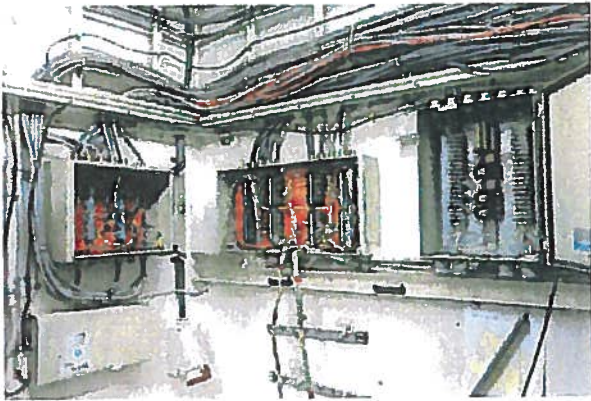
**vocht in stucplafond
gebouw Justitie Tweede kamer**

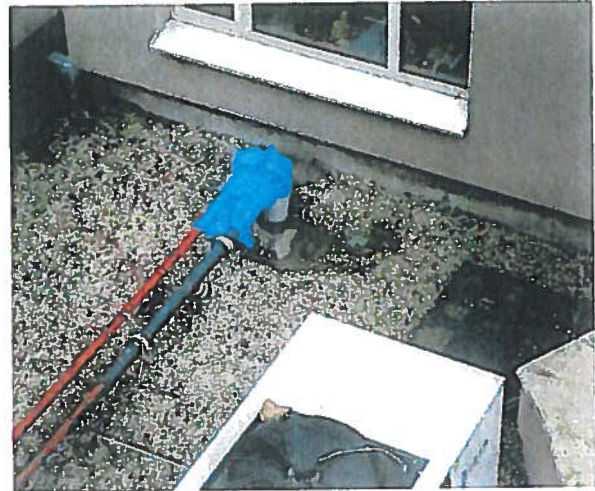
**overvolle kabelgoten en ontbreken van
brandscheidingen Tweede Kamer**

**overvolle kabelgoten in combinatie
met wirwar van (water) leidingen en
bekabeling, BH7 Tweede Kamer**

**deels oude elektrische installaties
Tweede Kamer**

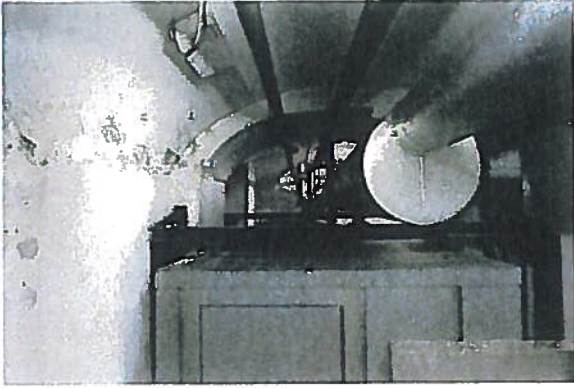
oude leidingen, dak Hotel Tweede Kamer

**optrekkend vocht in wanden
gebouw Justitie Tweede Kamer**

De brandveiligheid van de monumentale panden is ruim onvoldoende. Er is een verhoogd risico op het ontstaan van brand, onder meer door de combinatie van bouwkundige gebreken (bijvoorbeeld kans op lekkage) en elektrische gebreken (open en bloot liggende bedrading en apparatuur, overvolle kabelgoten). Hierdoor is het risico van kortsluiting niet ondenkbaar. Bij de beperkte maatregelen voor het beheersen van de brand (ontbrekende compartimentering, gebreken in melding en bestrijding) kan dit leiden tot een vergaande escalatie van de brand. Dit vertaalt zich in een bedreiging voor de (monumentale) gebouwen en een verhoogd risico voor de veiligheid van de personele bezetting (ondanks de vluchtwegen, die wel veilig zijn). Werkzaamheden zijn nodig om de werkplekken (brand)veilig en gezond te houden.

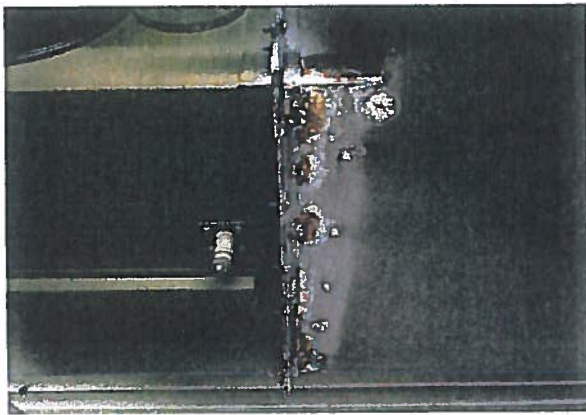
Op dit moment wordt het uitvoeren van werkzaamheden beperkt door de aanwezigheid van asbest in verschillende (delen van de) panden. Er is op dit moment geen direct gevaar voor de gezondheid van medewerkers. Om werkzaamheden uit te kunnen voeren is algehele sanering gewenst. Veel andere onderdelen van de huisvesting, zoals publieksvoorzieningen en keukens, zijn toe aan modernisering. Ook op ict-gebied zijn de huidige voorzieningen aan het einde van hun Latijn en in feite achterhaald. De overvolle kabelgoten en soms gebrekkige patchruimtes bieden geen structurele uitbreidingsmogelijkheden meer. De werkzaamheden die tijdens de renovatie moeten worden uitgevoerd, zijn een goede gelegenheid dit mee te nemen, voor zover eigentijdse bedrijfsvoering dit vraagt of de modernisering efficiënter werken mogelijk maakt en de investering rechtvaardigt.

vochtproblemen kelder AZ

onoverzichtelijke groei van kabels- en leidingen, AZ

roest en oxidatie kanalen luchtbehandeling

gevolgen vochtoverlast installaties AZ

Bestuurlijke stuurgroep

Om uitvoering te geven aan de Intentieovereenkomst is, na een periode van herbezinning, in juni 2014 een bestuurlijke stuurgroep Renovatie Binnenhof geformeerd onder voorzitterschap van mevrouw Spies, met de griffiers van de beide Kamers, de secretaris van de Raad van State en de secretaris-generaal van het ministerie van Algemene Zaken. De leden van de bestuurlijke stuurgroep hebben de conclusies van de intentieovereenkomst bevestigd en zijn overeen gekomen deze overeenkomst als vertrekpunt voor het vervolg te hanteren. Zij zijn gezamenlijk tot de conclusie gekomen dat groot onderhoud en renovatie noodzakelijk zijn en geen verder uitstel dulden. De minister voor Wonen en Rijksdienst, verantwoordelijk voor de huisvesting van de hoge Colleges van Staat, is hiervan in kennis gesteld en geadviseerd het Binnenhof te renoveren naar de eisen van deze tijd. De minister heeft hierop het Rijksvastgoedbedrijf gevraagd een renovatieplan op te stellen en daarbij de bewoners intensief te betrekken. De bestuurlijke stuurgroep is daarvoor het gremium. Daarnaast vindt rechtstreekse afstemming plaats, waaronder met het Presidium, inmiddels met de BBC en later met de huishoudelijke commissie van de Eerste Kamer. Het renovatieplan zal bestaan uit een realistische basisvariant en enkele opties, alle geprijsd. De bestuurlijke stuurgroep wordt gevraagd de minister over de totale omvang van de ingrepen (de reikwijdte van de renovatie) te adviseren. Los van deze basisvariant en opties is verkend welke mogelijkheden er zijn om de renovatie uit te voeren, de uitvoeringsvarianten.

**achterstalling onderhoud
Mauritstoren Eerste Kamer**

overvolle kabelgoten Eerste Kamer

**stopgezet bouwkundig herstel kantoren
in afwachting renovatie Eerste Kamer**

vochtdoorslag wanden Eerste Kamer

**ontbreken brandcompartimenten zolder
Eerste Kamer**

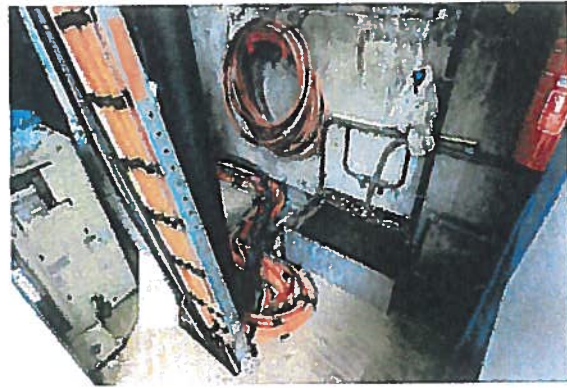
Departementaal Vertrouwelijk

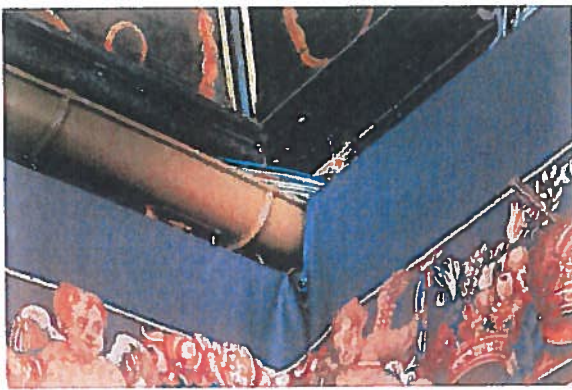
**noodmaatregelen overvolle kabelgoten
Eerste Kamer**

alternatieve kabel- en leidingtracé als gevolg van slechte bereikbaarheid installaties ambtenarenkamer Eerste Kamer

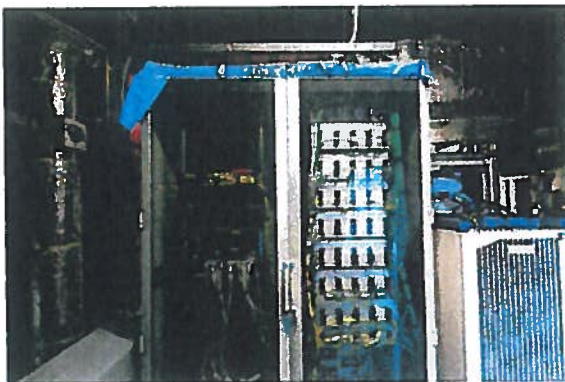
installaties, overvolle kabelgoten en vochtproblemen zolder Eerste Kamer

stopgezet herstel Mary Stuart kabinet Eerste Kamer

ontbreken brandscheidingen boven plafond centrale hal Eerste Kamer

installatie in combinatie met lekkage Eerste Kamer

tijdelijke maatregelen afbrokkelend stucwerk Raad van State

noodzaak vervangen van niet gecertificeerde lift Raad van State

Planning

In dit memo is aandacht besteed aan de urgentie van de renovatie van het Binnenhof. De minister voor Wonen en Rijksdienst heeft mevrouw Spies als voorzitter van de bestuurlijke stuurgroep gevraagd om rond de zomer van 2015 met conclusies te komen over de renovatie van het Binnenhof. Voorlopige conclusies zijn besproken in de bestuurlijke stuurgroep van 13 april 2015. Daar is besloten te onderzoeken of de gepresenteerde basisingrepen daadwerkelijk alleen maar noodzakelijke werkzaamheden bevatten, en alle mogelijk wenselijke maar niet noodzakelijke ingrepen in de opties zijn ondergebracht. In de bestuurlijke stuurgroep van 29 mei 2015 is de nog op een paar punten aangepaste reikwijdte goedgekeurd, met uitzondering van het deel Tweede Kamer, waarover binnen de Kamer nog overleg nodig is.

Na besluitvorming omtrent de renovatie volgen het opstellen van een programma van eisen, het selecteren van adviseurs, waaronder architecten, het opstellen van ontwerpen en de aanbesteding. Hierna kan de uitvoering van de renovatie van start gaan. Deze start is, rekening houdend met realistische doorlooptijden voor de genoemde stappen, op zijn vroegst eind 2018. Het tot nu toe gevolgde proces is gevalideerd door Twynstra Gudde. Er zijn enkele tekortkomingen gerapporteerd, die zijn hersteld. Maar over het algemeen zijn werkwijze en uitkomsten ondersteund. Een belangrijke opmerking betreft echter de voorbereidingstijd, die volgens Twynstra Gudde te kort is verondersteld. Dit zal opnieuw bezien worden, en kan betekenen dat start werkzaamheden eerder realistisch is in 2020.

Ten slotte

Tot de start van de renovatie is nog veel tijd nodig, zowel voor planvorming als besluitvorming. Tot die tijd zullen brandveiligheid (tijdelijke maatregelen) en een oplopend aantal verstoringen in het bedrijfsproces veel aandacht vragen.

Tweede Kamer

DER STATEN-GENERAAL

Bijlage 4

aan de Bouwbegeleidingscommissie

Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Directie Bedrijfsvoering, Financiën en
Personeel&Organisatie
H. W. Bakker

T 070 318 2081
M 06-61714114

E h.bakker@tweedekamer.nl

datum 11 juni 2015
betreft renovatie Binnenhof

ons kenmerk 2015-057

pagina 1/2

bijlage 2

Geachte commissie,

Het Presidium heeft met veel belangstelling kennisgenomen van uw brief van 2 juni jl. Met u onderschrijft het Presidium dat het dringend gewenst is op korte termijn helderheid te verschaffen over de reikwijdte van de voorgenoemde Renovatie, maar niet minder over de al dan niet gefaseerde aanpak ervan. Daarbij is opnieuw uitgesproken dat er grote aarzeling bestaat over het tijdelijk geheel verlaten van het Binnenhof. Het ziet uw advies over de reikwijdte en daarmee over het concept ambitiedocument met veel belangstelling tegemoet en hoopt dit zo tijdig te ontvangen, dat wil zeggen uiterlijk vrijdag 19 juni 2015, dat het Presidium er in zijn laatste vergadering voor het zomerreces, te weten woensdag 24 juni, over kan spreken. Hoewel het ambitiedocument tot nu toe 'slechts' een ambtelijke status heeft, heeft het Rijksvastgoedbedrijf (RVB) er al wel naar gekeken en er een voorlopig oordeel over gegeven. Het leek mij dienstig u hierbij dat oordeel, weergegeven in de zogenoemde 'kruisjeslijst', toe te sturen. Wellicht is het behulpzaam bij het vaststellen van uw advies. In de kruisjeslijst kunt u tevens de ambities van de drie andere 'bewoners' van het Binnenhof lezen.

Naar het Presidium uit uw brief heeft begrepen, ontvangt uw commissie rechtstreeks van het RVB een aantal alternatieve uitvoeringsvarianten. Het Presidium stelt het op prijs ook daarover op korte termijn uw advies van uw commissie te ontvangen.

In antwoord op uw verzoek om op de hoogte te worden gebracht van de uitkomsten van het gesprek van de rechtsopvolgers van de ondertekenaars van de intentieovereenkomst uit 2011, onder wie de Voorzitter van de Tweede Kamer, ontvangt u hierbij ter vertrouwelijke kennisname het nog niet vastgestelde verslag van dit gesprek.

datum 11 juni 2015
betreft renovatie Binnenhof
kenmerk 2015 057

Met vriendelijke groet,
De directeur Bedrijfsvoering, Financiën
en Personeel&Organisatie

H. W. Bakker

Tweede Kamer

DER STATEN-GENERAAL

Wijlage 5

Aan het Presidium

Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Bouwbegeleidingscommissie
M. J. van der Leeden
Binnenhof 1a
2513 AA Den Haag
T 070 318 2311

datum 22 juni 2015
betreft Renovatie Binnenhof

Geacht Presidium,

De Bouwbegeleidingscommissie (hierna: commissie) heeft op 11 juni 2015 het verzoek ontvangen uw College ten behoeve van uw vergadering op 24 juni a.s. te adviseren over de reikwijdte van de renovatie en daarmee over het concept-ambitiedocument van de Kamer en de daarop gebaseerde en door het Rijksvastgoedbedrijf opgestelde 'kruisjeslijst'.

Tevens heeft u verzocht om een advies over de alternatieve uitvoeringsvarianten, die op advies van de commissie zijn opgesteld.

In deze brief gaat de commissie in op deze twee aspecten van de renovatie van het Binnenhof waarover de Kamer nog een besluit zal moeten nemen: de reikwijdte en de uitvoeringswijze van de renovatie.

Alvorens op deze twee aspecten in te gaan herhaalt de commissie haar standpunt dat het Binnenhof dringend toe is aan het herstel van een aantal serieuze gebreken, mits op een sobere en doelmatige wijze uitgevoerd en mits de herstelwerkzaamheden niet verder gaan dan alleen de noodzakelijke ingrepen die voortvloeien uit (vigerende) wet- en regelgeving (i.c. het bouwbesluit en de eisen van brandveiligheid) en het herstel van geconstateerde gebreken (i.c. bouwkundige gebreken, technische gebreken, ICT-gebreken, beveiligingsgebreken, gezondheidsgebreken en veiligheidsgebreken).

De rondleiding die op verzoek van de commissie door het Rijksvastgoedbedrijf op 16 juni jl. is georganiseerd toonde aan dat herstelwerkzaamheden onontkoombaar en noodzakelijk zijn.

De commissie adviseert uw College derhalve in te stemmen met het herstel van genoemde gebreken.

De commissie heeft kort geleden de genoemde 'kruisjeslijst' ontvangen. Deze lijst is enerzijds gebaseerd op de ambitiedocumenten van de vier bewoners van het Binnenhof en de beheerder van de grafelijke zalen en anderzijds op het oordeel van het Rijksvastgoedbedrijf van de technische staat van de gebouwen aan het Binnenhof.

datum 22 juni 2015
betreft Renovatie Binnenhof

Deze kruisjeslijst omvat alle eisen en ingrepen in een minimaal noodzakelijke basisvariant en een viertal aanvullende opties (i.c. de wenselijke, maar niet noodzakelijke ingrepen op het terrein van functionaliteit, architectuur, historische en monumentale waarde en duurzaamheid).

De commissie heeft op 17 juni jl. de kruisjeslijst voor de eerste keer kunnen bespreken.

Enkele leden van de commissie zijn zeer kritisch over de gepresenteerde kruisjeslijst en de daarmee voorgestelde reikwijdte van de renovatie. De complexe en omvangrijke kruisjeslijst, die in samenhang met het concept-ambitiedocument van de Kamer moet worden gezien, roept bij de leden nog vragen op. De commissie heeft derhalve in haar vergadering van 19 juni jl. besloten haar leden de gelegenheid te geven nadere (vooral verduidelijkende) vragen te stellen en deze desgewenst af te stemmen met de achterban. Om de vaart in het proces te houden zal de commissie haar vragen nog voor het zomerreces en uiterlijk 29 juni a.s. aan het Rijksvastgoedbedrijf doen toekomen.

De commissie is alleen al om deze reden op dit moment niet in staat u ten behoeve van uw vergadering van 24 juni a.s. te adviseren over de reikwijdte van de renovatie en het daaraan verbonden concept-ambitiedocument.

Ook ten aanzien van de wijze waarop de renovatie ter hand zal moeten worden genomen zal de commissie u niet kunnen adviseren. Hiervoor zijn verschillende redenen aan te voeren.

De in opdracht van het Rijksvastgoedbedrijf door Arcadis opgestelde alternatieve uitvoeringsvarianten zijn in de ogen van de commissie nog niet volledig. De commissie constateert dat de studie van Arcadis uitgaat van en teveel aanstuurt op uitplaatsing van de bewoners van het Binnenhof. De commissie vindt het wenselijk dat alsnog scherper alternatieven in ogenschouw worden genomen waarbij bijvoorbeeld de duur van de renovatie van de publiekstoegankelijke nieuwbouw (de vergaderzalen en plenaire zaal) sterk wordt gereduceerd (van 5,5 jaar naar bijvoorbeeld één à anderhalf jaar). De commissie zou in dit verband graag onderzocht willen zien welke noodzakelijke ingrepen er niet kunnen plaatsvinden indien de Kamer de nieuwbouw 'slechts' 14 maanden zou verlaten en de plenaire zaal en overige vergaderzalen na die 14 maanden weer beschikbaar zullen zijn.

De commissie constateert tevens dat er met betrekking tot de tijdsduur van de gefaseerde aanpak waarbij de bewoners van het Binnenhof niet worden uitgeplaatst, forse verschillen bestaan tussen de opvattingen en berekeningen van Arcadis en die van het Rijksvastgoedbedrijf. Arcadis gaat uit van een renovatieduur van ca. 22 jaar en het Rijksvastgoedbedrijf van ca. 13 jaar.

Omdat naar het oordeel van de commissie de alternatieve varianten in onvoldoende mate tegemoet komen aan het eerdere en toch tamelijk heldere verzoek van de commissie, acht de commissie het ook uit dien hoofde onwenselijk dat uw College nog

datum 22 juni 2015
betreft Renovatie Binnenhof

voor het zomerreces een gedegen en weloverwogen besluit neemt over de wijze waarop de renovatie van het Binnenhof dient te worden uitgevoerd. De commissie gaat ervan uit dat uw College hier begrip voor heeft.

Daarnaast is de commissie is van mening dat zij, gelet op het feit dat in de commissie slechts vijf fracties zijn vertegenwoordigd en de commissie daardoor een onvoldoende representatieve afspiegeling van de Kamer is, het weinig verantwoord vindt uw College richtinggevend over de reikwijdte en uitvoering van de renovatie te adviseren. Indien via uw College alsnog bewerkstelligd zou kunnen worden, dat fracties wel leden afvaardigen naar de commissie, zou dat onzerzijds zeer gewaardeerd worden.

Tenslotte heeft de commissie kennis genomen (zie bijlage) van het memo van het Rijksvastgoedbedrijf, waarin sprake is van een verschil van maar liefst 125 miljoen euro tussen de verschillende varianten. Zij betreurt het allereerst zeer, dat eerst thans bedragen op tafel zijn gekomen. Dat zo zijnde, beschouwt de commissie het als een veeleer politieke dan bouwkundige beslissing om eventueel een dergelijk substantieel extra bedrag uit te geven voor het visueel ongestoord doorfunctioneren van de Tweede Kamer.

Zij adviseert uw College daarom een openbaar en transparant debat met de verantwoordelijke minister voor Wonen en Rijksdienst te organiseren over de reikwijdte en de uitvoering van de renovatie, de daarmee gepaard gaande kosten en de consequenties van de renovatie voor het functioneren van de Kamer.

De commissie verzoekt uw College zowel deze derde als de u d.d. 2 juni 2015 eerder gezonden tweede brief over dit onderwerp net zoals met de eerste d.d. 26 maart 2015 is gebeurd openbaar te maken, omdat het onderwerp sterk in de publieke belangstelling blijkt te staan.

Hoogachtend,

De Bouwbegeleidingscommissie,
voor deze

Ton Elias,
Voorzitter van de Bouwbegeleidingscommissie

Rijksvastgoedbedrijf
Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

> Retouradres Postbus 16700, 2500 BS Den Haag

Vertrouwelijk

Presidium van de Tweede Kamer
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Rijksvastgoedbedrijf
Directie Transacties &
Ontwikkeling
Afdeling Ontwikkeling
Korte Voorhout 7
2511 CW Den Haag
Postbus 16700
2500 BS Den Haag
Nederland
www.rijksvastgoedbedrijf.nl

BTW nummer

Kvk nummer

Iban nummer

Datum 23 april 2015
Betreft Renovatie Binnenhof

Inlichtingen
Pieter Dijkmeester
T +3170 424 61 01
M +316 52 648 589
pleter.dijkmeester@rijksover
heid.nl

Ons Kenmerk
1020171613

Ons Zaaknummer

Uw brief (kenmerk)

Bijlagen
0

Geachte dames en heren,

Graag informeer ik u via deze brief over een aantal zaken die betrekking hebben op de renovatie van het Binnenhof. Ik doe dit naar aanleiding van de brief van de bouwbegeleidingscommissie van 26 maart 2015 die u op 1 april heeft vastgesteld. U heeft de bestuurlijke stuurgroep renovatie Binnenhof gevraagd de vragen te beantwoorden die door de commissie in deze brief worden gesteld.

Intentieovereenkomst

In de brief van de bouwbegeleidingscommissie wordt de vraag gesteld wat de precieze status is van de handtekening van de voorzitter van de Tweede Kamer onder de intentieovereenkomst d.d. 28 oktober 2010. Ik geef u daarom een nadere toelichting op deze overeenkomst.

Na jaren van ad hoc (ver)bouwactiviteiten bleek het gebouwencomplex aan het Binnenhof in 2010 toe aan een integrale renovatie. De gebouwinstallaties zijn ver voorbij hun technische levensduur, waardoor de betrouwbaarheid niet meer kan worden gegarandeerd. Ook de functionele huisvestingsbehoeften van de bewoners zijn in de afgelopen decennia nogal veranderd. Hierbij moet worden gedacht aan thema's als beveiliging, digitalisering en toenemende bezoekersstromen.

De betrokken partijen, Eerste en Tweede Kamer, Raad van State, ministerie van Algemene Zaken en het ministerie van Binnenlandse Zaken/de Rijksgebouwendienst (nu Rijksvastgoedbedrijf), kwamen in 2010 tot de conclusie dat een integrale aanpak in de komende jaren nodig is en besloten hiervoor een intentieovereenkomst op te stellen.

De intentieovereenkomst voorziet in afspraken voor de korte en lange termijn.

Voor de korte termijn zijn afspraken gemaakt over een aantal voorzieningen, die met name nodig waren in verband met de installatie van de nieuwe Eerste Kamer in juni 2011. Deze voorzieningen zijn gerealiseerd en in juni 2011 in gebruik genomen.

Voor de lange termijn is afgesproken dat een Masterplan Binnenhof wordt gemaakt. Dit plan zal een doorkijk voor de komende decennia moeten geven naar enerzijds het renoveren van het monumentale gebouwencomplex op basis van een integrale huisvesting- en vastgoedvisie. Anderzijds moet het plan borgen dat voor de huidige bewoners geschikte huisvesting beschikbaar blijft, rekening houdend met de huidige en toekomstige eisen die daaraan moeten worden gesteld. Uiteraard zal een randvoorwaarde zijn, dat er voldoende financiële middelen beschikbaar komen.

Het Rijksvastgoedbedrijf is een uitvoeringsdienst van het Rijk die op 1 juli 2014 is ontstaan uit een fusie van vier vastgoeddiensten: de Dienst Vastgoed Defensie, de Rijksgebouwendienst, het Rijksvastgoed- en ontwikkelingsbedrijf en de directie Rijksvastgoed.

De verkenning Masterplan Binnenhof is in juni 2011 opgeleverd. Vanwege o.a. financiële redenen heeft deze verkenning destijds geen vervolg gekregen. Na een periode van herbezinning is in juni 2014 een bestuurlijke stuurgroep Renovatie Binnenhof geformeerd onder mijn voorzitterschap met de griffiers van de beide Kamers, de secretaris van de Raad van State en de secretaris-generaal van het ministerie van Algemene Zaken. De leden van de bestuurlijke stuurgroep hebben de conclusies van de intentieovereenkomst bevestigd en zijn overeengekomen deze overeenkomst als vertrekpunt voor het vervolg te hanteren. Zij zijn gezamenlijk tot de conclusie gekomen dat groot onderhoud en renovatie noodzakelijk zijn en geen verder uitstel dulden. De minister voor Wonen en Rijksdienst, verantwoordelijk voor de huisvesting van de Hoge Colleges van Staat, is hiervan in kennis gesteld en geadviseerd het Binnenhof te renoveren naar de eisen van deze tijd.

De status van de handtekening van de voorzitter van de Tweede kamer onder de intentieovereenkomst d.d. 28 oktober 2010 is gerelateerd aan de status van intentieovereenkomst: *"Overwegende dat met deze intentieovereenkomst niet wordt beoogd in rechte afdwingbare rechten en verplichtingen in het leven te roepen."*

Nieuwbouw, recessen

Regelmatig wordt de vraag gesteld waarom de 'nieuwbouw' van de Tweede Kamer eigenlijk gerenoveerd moet worden. Ik kan u hierover het volgende melden.

Dit gebouwdeel van de Tweede Kamer dateert uit 1992. Bestaande technische installaties voldoen niet meer aan de eisen van deze tijd, waarin 24/7 bedrijvigheid vereist is. De installaties van 25 jaar oud moeten vervangen worden. De installaties zijn verweven door alle gebouwen en zijn soms moeilijk bereikbaar waardoor vervanging per gebouwdeel (ook de nieuwbouw) zeer ingrijpend en soms onmogelijk is.

Om tot aan de renovatie de bedrijfszekerheid en ook veiligheid en gezondheid van de gebruikers van de gebouwen te borgen, blijft onderhoud en vervanging van installaties noodzakelijk. De afgelopen jaren zijn onder andere centrale koelmachines, liften entree Plein 2, vluchtwegaanduiding, brandmeldinstallaties en microfoons Plenaire Zaal in de recessen vervangen.

Voor het uitvoeren van grootschalige werkzaamheden volstaan de recesperiodes niet. Ook wijs ik u erop dat de afgelopen vier jaar werkzaamheden tijdens het zomerreces moesten worden onderbroken vanwege een of meerdere debatten waaronder eurocrisis Griekenland / Spanje, onrust Syrië, MH17 Oekraïne.

Het Rijksvastgoedbedrijf tracht de investeringen tot aan de renovatie tot een minimum te beperken, maar investeringen blijven zoals gezegd noodzakelijk om de veiligheid, gezondheid en bedrijfszekerheid van de gebruikers te borgen. Deels is hier sprake van desinvesteringen, omdat de werkzaamheden veel ingewikkelder zijn uit te voeren dan tijdens een integrale renovatie. Dit zal toenemen zolang de renovatie nog niet van start kan gaan.

Noodzaak renovatie

Op 3 februari 2015 ben ik samen met de projectdirecteur van het Rijksvastgoedbedrijf aanwezig geweest bij de Presidium-special over de renovatie. In mijn brief van 6 februari 2015 heb ik u nog eens een toelichting gegeven op de achtergronden en de stand van zaken. Daarin ben ik ook uitgebreid ingegaan op de noodzaak van renovatie: het gehele complex is dringend aan groot onderhoud toe. Het doet mij dan ook goed dat de bouwbegeleidingscommissie nadrukkelijk het belang en de noodzaak van groot onderhoud en renovatie van de gebouwen rond het Binnenhof onderstreept. Dit is een belangrijk vertrekpunt, dat ook is bevestigd tijdens de vergadering van de bestuurlijke stuurgroep op 13 april 2015. Tijdens deze vergadering is nog eens een inventarisatie van alle gebreken en tekortkomingen in het gebouwencomplex besproken. Vastgesteld is dat deze inventarisatie niet meer ter discussie staat en het vertrekpunt vormt voor het vervolg. Tijdens deze vergadering hebben alle leden van de stuurgroep uitgesproken dat herstel van alle gebreken en tekortkomingen noodzakelijk is.

De vraag is dan ook niet zozeer 'waarom moet er gerenoveerd worden', als wel 'wat moet er gerenoveerd worden' (scope) en 'langs welke weg' (renovatievariant).

Scope en varianten

Op 13 april 2015 heeft het Rijksvastgoedbedrijf de scope (voorgestelde reikwijdte) van de renovatie gepresenteerd aan de bestuurlijke stuurgroep. Deze scope is opgebouwd uit een noodzakelijke basis en een viertal opties.

De bestuurlijke stuurgroep heeft het Rijksvastgoedbedrijf gevraagd de scope nog eens zeer kritisch te beschouwen, om er zeker van te zijn dat de basis alleen dat bevat wat werkelijk noodzakelijk is. Daarmee wordt het fundament gelegd voor een sobere en doelmatige renovatie. Ook heeft de stuurgroep gevraagd om te bezien of dit leidt tot andere renovatievarianten, o.a. in termen van tijd. Deze vragen zijn ook door de bouwbegeleidingscommissie gesteld in de brief van 26 maart 2015. In de volgende vergaderingen van de bestuurlijke stuurgroep, in mei en juni 2015, wordt op deze onderwerpen teruggekomen. Ik zal u, via de daartoe geëigende kanalen, van de voortgang op de hoogte houden.

Ambitiedocumenten

Zoals vermeld in de brief van de bouwbegeleidingscommissie is een eerste versie van het ambitiedocument van de Tweede Kamer aan u voorgelegd. Mocht u nog opmerkingen hebben bij dit document, dan nodig ik u van harte uit deze op korte termijn te maken. Het Rijksvastgoedbedrijf is desgewenst graag bereid hierbij te adviseren.

Belang Binnenhof

Het is mijn stellige indruk dat alle betrokken zich volledig rekenschap geven van het belang van het Binnenhof als democratisch en bestuurlijk centrum, monument, ankerpunt in Den Haag centrum en icoon van Nederland. Dat maakt de renovatie tot een precaire zaak. Sommige renovatievarianten gaan uit van het sluiten van het Binnenhof voor bewoners en publiek gedurende een aantal jaren, en het is duidelijk dat met name dit vooruitzicht als zeer ingrijpend wordt beleefd. Anderzijds is de grote waarde van het Binnenhof juist een van de aanleidingen voor de renovatie. Het Binnenhof moet behouden blijven voor volgende generaties.

Welke renovatievariant ook wordt gekozen, altijd zullen maatregelen worden genomen om het Binnenhof zichtbaar te houden. Te denken valt aan een publiekscentrum, rondleidingen tijdens de bouw (zogenaamde *hard hat tours*) en een luchtbrug over het Binnenhof als bouwterrein. Op Prinsjesdag blijft de Ridderzaal in gebruik. Ook via internet en andere communicatiekanalen zal het Binnenhof zichtbaar blijven. Met de gemeente en bureaus zoals ProDemos, Nieuwspoort, het Mauritshuis, Sociëteit De Witte en ondernemers op het Plein wordt hierover gesproken. Uiteraard vindt hierover ook afstemming plaats met de Tweede Kamer en andere bewoners van het Binnenhof.

En mocht het zo ver komen dat het Parlement tijdelijk elders zal zijn gehuisvest, dan stelt het Rijksvastgoedbedrijf alles in het werk om deze tijdelijke plek een solide eigen identiteit mee te geven, uiteraard in nauw overleg met de Tweede Kamer en andere direct betrokkenen. Alle functies krijgen een plek. Dat wil zeggen dat er niet alleen ruimte is voor het politieke proces en de ondersteuning daarvan, maar ook voor het publiek, betrokken deskundigen, buitenlandse delegaties, pers, demonstranten, enzovoorts. Nederland heeft op dit gebied een naam hoog te houden. Op Prinsjesdag wordt de relatie tussen het Binnenhof en een eventuele andere locatie nog eens gesymboliseerd, door het uitspreken van de Troonrede in de Ridderzaal en het aanbieden van de begroting in het Parlement.

Planning

In het eerste deel van deze brief heb ik aandacht besteed aan de urgentie van de renovatie van het Binnenhof. De bestuurlijke stuurgroep probeert nog voor de zomer tot conclusies te komen en de verantwoordelijk minister voor Wonen en Rijksdienst te adviseren.

Na besluitvorming in de ministerraad volgen het opstellen van een Programma van Eisen, het selecteren van adviseurs, waaronder architecten, het opstellen van ontwerpen en de aanbesteding, waarna de renovatie van start kan gaan. Dat is, rekening houdend met realistische doorlooptijden voor deze stappen, op zijn vroegst eind 2018. Een blijvende betrokkenheid van de Kamer in deze fasen is wenselijk.

Samenstelling stuurgroep

De stuurgroep renovatie Binnenhof bestaat sinds de zomer van 2014. Hierin hebben onder mijn voorzitterschap verder zitting de griffiers van de beide Kamers, de secretaris van de Raad van State en de secretaris-generaal van het ministerie van Algemene Zaken. Nu de bouwbegeleidingscommissie door het Presidium opnieuw is ingesteld heeft de stuurgroep de voorzitter van de bouwbegeleidingscommissie, de heer Elias, in deze fase toegevoegd aan de stuurgroep. Op deze wijze is direct voorzien in betrokkenheid van de bouwbegeleidingscommissie.

Ik besef dat het vooruitzicht van renovatie van het Binnenhof voor u zeer ingrijpend is. Ik realiseer mij ook dat u bij relevante afwegingen betrokken wilt zijn. Van harte hoop ik dat wij hierin met een gezamenlijke inspanning kunnen voorzien. Dat zal het pad effenen voor een geslaagde renovatie; gezien de bouwkundige staat van het Binnenhof kunnen wij het ons niet veroorloven dat op zijn beloop te laten.

Een afschrift van deze brief zend ik aan de leden van de bestuurlijke stuurgroep en de directeur-generaal van het Rijksvastgoedbedrijf.

Hoogachtend,

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'J.W.E. Spies', is written over a faint, circular stamp or watermark.

Mr. drs. J.W.E. Spies
Voorzitter bestuurlijke stuurgroep Renovatie Binnenhof

RENOVATIEPLAN BINNENHOFCOMPLEX DEN HAAG

1. Inleiding

Voorliggende notitie vloeit voort uit een *review* van de reeks adviesrapporten en technische inspecties, zoals vermeld in de brief van 6 februari 2015 van de Voorzitter bestuurlijke stuurgroep Renovatie Binnenhof aan het Presidium van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

De *review* is uitgevoerd op verzoek van de Facilitaire Dienst van de Tweede Kamer.

auteur: ir. A. Eden
Den Haag, 25 februari 2015

2. Samenvatting en bevindingen

De inspectierapporten en analyses van verschillende adviesbureau tonen aan dat snelle ontwikkelingen in de techniek en toegepaste wetenschap, zoals regeltechniek en duurzame energiehuishouding, minstens zo sterk bijdragen aan veroudering van het Binnenhofcomplex als de normale gebruiksslijtage van technische installaties. Meestal betreft het -voor gebruiker en bezoeker- onzichtbare componenten.

De reikwijdte van de voorgenomen grote renovatie wordt in zeer belangrijke mate bepaald door:

- a. een nieuwe structuur voor de elektriciteitsdistributie;
- b. introductie van warmte-koude opwekking uit aardbronnen (WKO);
- c. herschikking van brandcompartimenten tussen de panden van AZ, EK, RvS en gebouw A van de Tweede Kamer.

Ad a.

Overtuigend is aangetoond dat de hoofdverdeelinrichting voor elektriciteit -hoewel in goede staat (1992)- geen uitbreidingen meer aan kan en in die zin is verouderd. Bovendien zijn kabelgoten in het hart van de distributie onverantwoord vol, hetgeen overigens in het gehele Binnenhofcomplex eenvoudig is vast te stellen.

Het plan om de verzorgingsgebieden van normale stroomvoorziening en noodstroom te herzien, in samenhang met logische brandscheidingen in het gehele complex, volgens het principe van een 'ringstructuur' (of een drietal ringstructuren), maakt een logische indruk. Hieraan is evenwel verbonden de noodzaak van ingrijpende aanpassing en uitbreiding van de 'kanalisatie' in het gehele complex.

Het is moeilijk te doorgronden in hoeverre varianten van dergelijke ringstructuur wezenlijk verschil uitmaken voor fasering en doorlooptijd van de renovatie.

Ad b.

Toepassing van WKO past in het rijksbeleid, en staat ten dienste van de gebruiker.

De hoofdlijnen van de beoogde WKO-installatie voorspellen een zeer ingrijpende operatie, die op zich al vergt dat delen van het Binnenhofcomplex gedurende langere tijd op de schop moeten.

De ruimtelijke inpassing van WKO is wel verkend, maar zodanig globaal dat een (te) sterke wissel wordt getrokken op toekomstige vindbaarheid van constructeurs en architecten. Het is raadzaam de voorgestelde posities van technische ruimten en leidingtracés op korte termijn kritisch te toetsen.

Ad c.

De noodzakelijke herschikking van brandcompartimenten, in samenhang met verbeteringen in de verkeersstructuur, betreft de monumentale panden aan de zuidwestzijde van de Binnenhof. Het is logisch dat deze herschikking tegelijk met de aanleg van nieuwe elektriciteitsdistributie en WKO wordt ontworpen en uitgevoerd. De noodzaak van deze integrale aanpak staat buiten kijf.

De volgende paragrafen bevatten enkele beschouwingen om grip te krijgen op de complexiteit van het renovatievraagstuk; er is niet gestreefd naar volledigheid.

3. Technische installaties

Met betrekking instandhouding van het Tweede Kamercomplex op het Binnenhof is door het Rijksvastgoedbedrijf een kostentotaal geraamd van 16,8 mln op planjaar 2016 (exclusief de bouwdelen oostzijde Plein).

Circa 80 % hiervan heeft betrekking op klimaatinstallaties en elektriciteitsdistributie. Hoewel noodzakelijk bouwkundig onderhoud wellicht is onderbelicht, blijkt hieruit het grote aandeel van de technische installaties.

De benadering door het Rijksvastgoedbedrijf ten aanzien van *klimaatinstallaties* wordt zowel bepaald door acute vervangingsnoodzaak ('afgebroken ventilatorschoepen') als door de vuistregel dat technische installaties een levensduur hebben van 20 tot 25 jaar. Bijvoorbeeld: bij de recente vernieuwing en uitbreiding van het Mauritshuis zijn de klimaatinstallaties (1987) in de technische ruimten op zolder geheel vervangen en opgeleverd in 2013.

De gemiddelde levensduur wordt niet alleen bepaald door mechanische slijtage, maar vooral door evoluerende (regel-)techniek, waardoor productseries uit de mode raken en onderdelen geleidelijk niet meer verkrijgbaar zijn.

Dat laatste is goed afleesbaar in de uitvoerige BOEI-inspecties, waarbij blijkt dat noodzakelijke vervangingen in klimaatinstallaties zich voordoen in de volle breedte, dat wil zeggen warmteopwekking- en distributie, koude-opwekking, afzuiginstallaties, verdeel- en regelkasten, pompen.

Het wordt problematisch als noodzakelijke vervangingen in de tijd samenvallen. Dan ontstaat zo'n groot onderhoudsprogramma dat stuksgewijze vervanging permanente actie vraagt. Zo is voor gebouw H opgenomen circa € 0,68 mln voor 15 vervangingsposten waaronder de post 'vervanging 800 radiatoren'.

Er is geen aanleiding te twijfelen aan de BOEI-inspecties, hoewel een relatieve buitenstaander niet de compleetheid kan beoordelen.

Bestudering van de rapporten laat zien dat de vuistregel van 25 jaar levensduur bij de *elektriciteitsdistributie* genuanceerder ligt, en dat deze discipline mogelijk nog grotere invloed heeft op het renovatietraject. Daarom wordt nu daarop de aandacht gericht.

3.1. Elektriciteitsvoorziening

In het oog springend is de cruciale rol van elektriciteitsdistributie in het Binnenhofcomplex, dat op vijf (of juist 4?) plaatsen is aangesloten op het openbaar elektriciteitsnet.

De Tweede Kamer (uitgezonderd Binnenhof 1-3) wordt bediend door het grootste inkoopstation, gesitueerd in gebouw N (1992) naast en onder hoofdentree Plein 2. Hier liggen de meest vitale onderdelen van de elektriciteitsdistributie, te weten de laagspanningsruimte (LS) en de noodstroomaggregaten (NSA).

Met betrekking tot de LS-ruimte is bij inspectie (2013) vastgesteld:

- hoofdverdeelinrichting is in goede staat / afgaande groepen 55 / reserve 0.
- vermogensautomaten zijn verouderd, maar kunnen worden vervangen;
- sub-verdeelinrichting NLT in goede staat; 'niets aan doen' / afgaande groepen 5/reserve 1;

- sub-verdeelinrichting NCV1: maakt verouderde indruk / afgaande groepen 8 / reserve 0;
- sub-verdeelinrichting NCV2 in goede staat / afgaande groepen 5 / reserve 1;

Genoemde hoofdverdeelinrichting heeft 2 nadelen:

- geen uitbreiding mogelijk vanwege bouwkundige beperkingen; deze constatering is correct;
- bij werkzaamheden in betreffende 'kasten' -bijvoorbeeld het aanbrengen van nieuwe kabels- moet de gehele verdeelinrichting spanningsloos worden gemaakt. In die zin is het een verouderd systeem.

Opvallend is ook de zeer beperkte reservecapaciteit van de sub-verdeelinrichtingen in de LS-ruimte.

Onweerlegbaar is de vaststelling dat de oorspronkelijke bekabeling van bovengenoemde vitale 'kasten' steeds moeilijker toegankelijk is geworden door aanwas van nieuwe bekabelde voorzieningen elders in het complex. In de LS-ruimte heeft dit ernstige vormen aangenomen. Omdat niet duidelijk is in hoeverre bij de kabelaanleg rekening is gehouden met de warmtehuishouding tussen de kabels, kunnen er *hotspots* ontstaan. Daarom wordt aanbevolen de temperaturen van kabelbundels regelmatig te controleren met thermische fotografie.

Het beeld van overvolle kabelgoten zet zich voort bij de 'afgaande kabels' in de manshoge kabelgang onder de Statenpassage, waarover wordt opgemerkt dat toenemend risico bestaat op bezwijken van kabelgoten. Eventueel bezwijken veroorzaakt grote mechanische spanning op kabels, leidend tot kortsluiting. Onduidelijk is of gevolg is gegeven aan het advies (mei 2013) de constructie van deze kabelgoten op sterkte te controleren.

Het beeld van overvolle kabelgoten is overigens zeer herkenbaar in alle panden van de Tweede Kamer, alsook bij de panden in gebruik bij de EK en het ministerie van AZ.

TERZIJDE

In de TK (exclusief Plein 23 e.v.) bevinden zich buiten de LS-ruimte 142 schakel- en onderverdeekasten. Bij inspectie in **2011** werden hierin 279 onregelmatigheden vastgesteld; dat is globaal 2 per kast. Deze betroffen bijvoorbeeld ontbrekende coderingen, het open laten van ongebruikte kabeldoorvoeren, een verkeerd kabelschoentje en 35 gevallen van 'niet-afgedopte draden'. In het getal 279 zijn niet opgenomen de onvolledige (revisie) tekeningen bij de kasten; dit euvel deed zich bij vrijwel overal voor.

Er wordt overigens geen melding gemaakt van 'open en bloot liggende bedrading' in het TK-complex.

Het betreft hier een opname uit 2011, en derhalve één met relatieve betekenis. Overigens hebben verschillende tekortkomingen geleid tot opname van maatregelen in de BOEI-inspecties van het Rijksvastgoedbedrijf.

Tegenover dit beeld van veelal tekortkomingen staat de vaststelling dat de noodstroomaggregaten in de NSA-ruimte (naast de LS-ruimte) in goede staat zijn; deze verzorgen de noodstroom in TK, EK, RvS en Grafelijke Zalen. Niets duidt op eventuele noodzaak tot vervanging van de vier dieselmotoren. Evenwel is het beloop van het noodstroomnet afwijkend van de structuur van de normale stroomvoorziening.

3.2. Opties voor een betrouwbare elektriciteitsdistributie.

3.2.1. Door het plaatsen van sub-verdeelinrichtingen elders in het gebouw, komen afgaande velden van de bestaande hoofdverdeelinrichting vrij voor nieuwe aansluitingen;

3.2.2. Binnen de huidige LS-ruimte kan een nieuwe hoofdverdeelinrichting worden geplaatst met efficiëntere indeling van 'afgaande groepen'.

Noot: hoewel niet expliciet aangegeven, impliceren opties 3.2.1. en 3.2.2. beide een grootschalige herziening van de bekabeling in het TK-complex, en vervanging van schakel- en onderverdeelinrichtingen.

3.2.3. van decentraal naar centraal systeem

Van belang is het adviesrapport (2013) met opties voor energievoorziening volgens een ringstructuur, als alternatief voor de huidige decentrale systemen, alsmede het overzicht (2014) van de mogelijke koppelingen van het Binnenhofcomplex aan het gemeentelijk elektriciteitsnet.

Helaas ontbreekt in de overgelegde stukken een inhoudelijke weging door het Rijksvastgoedbedrijf van deze externe studie.

Daardoor is moeilijk te doorgronden of -en zo ja in welke mate- een verband kan worden gelegd tussen de mogelijkheden van een centraal systeem, en het faseren van de renovatie. Hier volgt een poging daartoe.

VERKENNING

Indien men de verkenning door Stedin Netbeheer (2014) combineert met de studie van Royal Haskoning (2013) kan de volgende optie interessant zijn:

- 1 inkoopstation voor AZ (zoals nu het geval is);
- 1 inkoopstation westzijde Binnenhof voor EK, RvS, TK (Binnenhof 1-3);
- 1 inkoopstation oostzijde Binnenhof (huidig Plein 2) voor TK (Binnenhof 4-7 en bouwdelen N, P, K, J, H);
- drie verzorgingsgebieden met 10kV ringstructuren.

In dit scenario is een fasering denkbaar waarbij, beginnend aan de westzijde van het Binnenhof, de elektriciteitsvoorzieningen *compleet* worden ontmanteld en voor zover nodig afgeschakeld van de LS-ruimte aan de Pleinzijde.

Vervolgens worden de 2 (vernieuwde) inkoopstations met hun achterliggende 10kV ringstructuren opgebouwd, terwijl *in theorie* bouwdelen N, P, K, J en H in bedrijf blijven (en ook de CMK in Plein 23).

Genoemde ringstructuren definiëren ook het nieuwe beloop van de noodstroomvoorziening (2 opties: gescheiden preferente / niet-preferente ring op 10kV niveau of gecombineerde 10kV preferente + niet-preferente ring).

Wanneer de westelijke Binnenhofsector operationeel is, kan de volgende renovatiefase intreden. Tenslotte ontstaan 3 verzorgingsgebieden waarbinnen het normale stroomnet en het noodstroomnet samenvallen, zoals ook geadviseerd wordt.

Deze verzorgingsgebieden worden gevoed uit twee gemeentelijke 25/10kV onderstations -zoals nu praktijk is- of wellicht vanuit één 25 kV onderstation, waarbij in beide opties de keuze bestaat uit een standaard of een speciale aansluiting.

Deze korte schets bevestigt de logica van 3 verzorgingsgebieden, afgestemd op gesynchroniseerde brandscheidingen, en bevestigt de volgorde in geval van gefaseerde uitvoering van de totale renovatie.

4. Duurzame verwarming en koeling

Het Binnenhofcomplex is sinds 1992 aangesloten op de stadsverwarming. Nadien heeft de techniek van warmte- en koudeopwekking (WKO) zich verder ontwikkeld, en wordt WKO op basis van aardbronnen breed toegepast door het Rijksvastgoedbedrijf.

Toepassing van WKO voor het gehele Binnenhofcomplex spoort met het rijksbeleid om benutting van niet-fossiele energiebronnen te bevorderen, maar dient ook het comfort van de Binnenhofgebruikers. Afgelopen decennium is de behoefte aan koeling toegenomen, vooral in kantoorruimten die afhankelijk zijn van natuurlijke ventilatie.

In de adviezen wordt voldoende aannemelijk gemaakt dat, na integrale renovatie van het Binnenhofcomplex, de vraag naar verwarming en koeling onder normale omstandigheden *geheel* kan worden geleverd door 'eigen' WKO waarbij de stadsverwarming fungeert als reserve bij extreme vraag of storing. Het is een juiste stelling dat transport van 'koude' middels water beter inpasbaar is (in beschermde monumenten) dan via mechanische ventilatielucht.

De aanleg van de WKO installatie is geen sinecure.

In het rapport (15 aug 2014) van HE-Adviseurs zijn de locatie van de WKO 'centrale' en het beloop van de leidingen tentatief onderzocht. Aangezien een oordeel over dit onderzoek (vooralsnog) in de stukken ontbreekt, volgt hier een kort commentaar.

4.1. WKO-centrale

Aannemende dat de WKO-centrale geen afbreuk mag doen aan de primaire functie van de parkeergarage, is de centrale geprojecteerd ter plaatse van TK-wandelgang op laag -2, ter hoogte van gebouw Koloniën.

De meest compacte opstelling vergt deze netto afmetingen: (l x b x h) 13,5 x 8,5 x 3,6 m. Op voorhand is volgende duidelijk:

- ontwerpers moeten uitwijken naar een langgerekte opstelling met breedtemaat van circa 4,5 meter. De dan benodigde dubbele lengte ($2 \times 13,5 = 27$ m) is *grosso modo* beschikbaar (ongeveer de breedte van Koloniën);
- de netto hoogte van 3,6 m is nergens aanwezig in de garage (verdiepingshoogte = 2,85 m / netto plafondhoogte = 2,45 m);
- de geschatte vloerbelasting van 35.000 kg op 115 m² = circa 304 kg/m² geeft een vertekend beeld. Uit de bijlage is af te leiden dat ter plaatse van de buffervaten voor GKW en CV de vloerbelasting oploopt tot respectievelijk 2755 en 3000 kg/m². Deze zeer hoge vloerbelastingen kan men interpreteren als 'puntlasten', die moeten worden opgevangen door de onderste keldervloer, met de -overigens niet ongunstige- dikte van ruim 120 cm;

- het plaatselijk doorbreken van de betonvloer tussen kelderlagen -1 en -2 (teneinde voldoende vrije hoogte te bereiken) doet denken aan de operatie die recent werd uitgevoerd onder het voorplein van het Mauritshuis. Daarbij werd de betonnen kelder (1985) van 2 bouwlagen gewijzigd in 1 'hoge' kelderlaag; deze operatie werd ingeleid met het slopen van het kelderdak;
- uitgangspunt moet zijn dat tijdens de bouw het garagedak gesloten blijft om schade aan de fraaie bomen op het Plein uit te sluiten; afvoer van betonpuin, aanvoer van bouwmaterialen en onderdelen zoals warmtepompen moet geschieden via een afrit met doorrijdhoogte 2,2 m; één en ander moet uitvoerbaar worden geacht;
- de onderbreking van de TK-wandelgang kan worden opgeheven door de gang ter hoogte van Koloniën naar binnen te verleggen, ten koste van 15 parkeerplaatsen op laag -2.

4.2. WKO-leidingen

4.2.1. Oversteek naar Binnenhof

Het rapport (15 aug 2014) van HE-adviseurs spreekt tamelijk luchtig over de mogelijkheid om ondergronds met buizen (van niet nader aangeduide 'grote diameter') over te steken naar de NSA-ruimte, en vandaar door te steken naar de ondergrond van de expeditiehof. Deze route is geprojecteerd in de smalle zone tussen gebouw N en Koloniën.

Vooralsnog is volstrekt onduidelijk of de adviseurs rekening houden met het beloop van de hoogspanningskabel (Stedin) naar de trafo's van de TK, en met de ondergrondse verbindinggang tussen N en Koloniën. Gesteld dat de buizen niet in grondwater mogen liggen, dan moet onder het niveau van hoogspanningskabel en keldergang een horizontale leidingkoker worden aangelegd.

4.2.2. Aftakking naar AZ en EK

Eén traject vervolgt ondergronds via de expeditiehof naar de grondstrook net buiten de Grenadierspoort. De diepe ligging moet waarschijnlijk worden volgehouden om het drukke leidingenverkeer aan de voet van deze poort te kruisen. Hier bevindt zich bovendien een deel van de autosluis.

Men moet aannemen dat de *engineering* zal slagen. Tijdelijke afsluiting voor doorgaand verkeer is onvermijdelijk. De route naar het dak van Binnenhof 19 is vooralsnog in het vage gelaten, met vele onzekerheden van dien.

4.2.3. Aftakking naar TK en RvS

De andere tak met leidingen moet in bouwdeel N naar nivo 3 worden geleid, middels een aan te leggen verticale schacht.

Het rapport van HE-Adviseurs is ook op dit punt vaag. Dezerzijds kan alleen worden verondersteld dat een nieuwe schacht wellicht mogelijk is links van het centrale liftenblok, met als aandachtspunt de invloed op één van de toegangen tot de NSA-ruimte in de kelder. Niet valt uit te sluiten dat 1 liftschacht moet worden opgeofferd, in combinatie met modernere besturing van de 3 overblijvende liften.

HE-Adviseurs concludeert dat het verdere leidingbeloop naar de bouwdelen J, H, Binnenhof 4-6, B, A en RvS alleen realistisch zou zijn via het daklandschap. Men mikt op oversteek in de voet van de glazen overkappingen, met ingepakte leidingen boven de goot tussen de schuine glasvlakken. Hoewel dergelijke oversteek slechts driemaal nodig is (naar J, H en Binnenhof 4-6) is deze niet zonder problemen: men denke aan draagkracht glaskap, onderhoud buitenzonwering, schoonmaak goten, wellicht valbeveiliging en het esthetische aspect. Voorlopig is onvoldoende aannemelijk gemaakt dat deze route tot succes zal leiden.

Het voert te ver alle inpassingsvraagstukken te behandelen. Alleen zij nog vermeld dat aanleg van de zogenoemde bronparen (warme respectievelijk koud), en hun verbindingen met de WKO-centrale, bijdraagt aan de noodzaak het Binnenhof tijdelijk verkeersvrij te maken.

5. Veiligheid van personen en gebouwen

Het Rijksvastgoedbedrijf heeft de complete asbestinventarisaties overlegd, die sinds het jaar 2000 zijn uitgevoerd. Men kan niet anders concluderen dan dat dit aspect zo goed als mogelijk in kaart is gebracht.

De vluchtveiligheid voor personen is in de huidige situatie op orde.

De kans op brand is 'onwaarschijnlijk'; echter het effect van brand kan zeer ernstig zijn in de oudste delen van het Binnenhofcomplex. Daarom is voorzien dat -met de modernste techniek van watermistinstallaties- de bescherming van de beschermde monumenten wordt uitgebreid.

In combinatie met de beoogde synchronisatie van brandscheidingen wordt zodoende zowel de veiligheid van personen als de bedrijfszekerheid vergroot.

Voor zover kan worden overzien betreft het hier een -weliswaar ingewikkelde- ontwerpogave die goed uitvoerbaar is, met respect voor de belangwekkende architectuurgeschiedenis die ligt opgeslagen in het gehele Binnenhofcomplex.

=====